

Л. Є. Чернова

ДО ПИТАННЯ ПРО СУБ'ЄКТ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядаються різні теоретичні підходи до вирішення проблеми суб'єкта етнонаціональної культури. Ця проблема визначається як базова у своїй інтеграційній концепції етнонаціональної культури та моделі її структурних компонентів. Спираючись на діалектику загального, особливого та унікального у культурі, розкривається механізм створення, розповсюдження та відтворення етнокультурних феноменів завдяки інтеракції між індивідуальною та груповій, внутрішньоетнічної та міжетнічної. Суб'єкт етнонаціональної культури може бути визначене залежно від рівня аналізу культури, її структурних елементів та функціональної ролі агентів культури. Культура і є засобом перетворення етносу в суб'єкт історії.

Ключові слова: етнос, етнонаціональна культура, колективні та індивідуальні суб'єкти.

L. Y. Chernova L.

TO THE QUESTION ABOUT OF THE SUBJECT OF ETHNONATIONAL CULTURE

Chernova L. considers different theoretical approaches to solve ethnonational culture subject problems. Author determines this problem on the basis of her own integrated concept of ethnonational culture and model of its structural elements. Using the dialectics of common, special and unique in culture, the author considered the mechanism of creation, diffusion and reproduction of ethnonational culture in the interactions of collective and individual subjects. Subjects of ethnonational culture may be differing depending on levels of culture analysis, its separate components and functional role of its agents. Actually, the ethnonational cultures turn ethnics into the subject of history.

Key words: ethnics, ethnonational culture, collective and individual subjects.

Як справедливо зазначав на IV Міжнародному конгресі українців Г. Скрипник: “Незаперечний вплив на суспільне життя етнічного фактора, активізація етнонаціональних рухів в усіх, без винятку, кутках світу дає підстави розглядати глобалізацію й етнізацію як дві взаємопов’язані сторони єдиного процесу” [1, 3].

Метою статті є проаналізувати проблему суб’єкта етнонаціональної культури^{1*} в науці та соціальній реальності. Щоб вирішити поставлене завдання, необхідно розглянути діалектику колективної та індивідуальної творчості та їх результатів в етнонаціональній культурі, які складають її різні шари та рівні.

У багатьох роботах з цієї тематики взагалі відсутній або залишається відкритим питання про суб’єкт культури, творця її цінностей та досягнень. Суспільство, культура, виступає суб’єктом відповідно до індивіда і соціальних груп, вони діють, формують, виховують самі по собі. Наприклад, Д. Попов пише: “Оскільки механізми культури діють як акумулятори досвіду організаційних, предметних і мислительних операцій, вони виявляють тенденцію виводити людей за межі смисложиттєвої практики до принципово інших позицій щодо природної і соціальної дійсності. Культура надбудовується над структурами життя у вигляді складних систем над- і поза вітальних орієнтацій. Як соціокультурна форма організації індивідуального і надіндивідуального життя, етнос характеризується значним поширенням (якщо не переважанням!) механізмів біосоціального автоматизму – традицій, звичаїв, ритуалізованих форм поведінки. Саме механізми автоматизму й домінування культуровітальної організації над індивідом надають етносові високої стабільності його існування [3, 10]. Ми думаємо, що автоматизм в культурі відігравав першочергову роль лише на ранніх етапах історії, але і тоді, і зараз, вони є продуктом творчості (“Винайдена традиція” Е. Хобсбаум). А для наступних поколінь вона

^{1*} Автор вважає національне інституціональною формою буття етнічного [2]. Загальна категорія всіх форм етнічного у сучасному світі є поняття етнічні групи. Тому поняття, які часто зустрічаються у науковій літературі: “національність”, “національна самосвідомість”, “національна психологія” тощо пропонуємо трактувати як етнічні феномени. Громадянсько-політичне поняття нації та національної культури автор розглядає як надетнічний феномен.

є результатом соціалізації, в процесі якої відбувається добровільне прийняття кожним індивідом групових норм поведінки і діяльності через ідентифікацію з даною або з іншою етнічною групою. Тим самим, суб'єктом культури виступають окремі індивіди та етнос в цілому. Але як розділити колективну та індивідуальну творчість, взаємодію індивідуальних та колективних суб'єктів?

Ритуали, традиції, фольклор та інше, коли з'явилися вперше, мали автора, але його ім'я не збереглося в народний пам'яті, оскільки було важливіше освятити ці ідеї та традиції як "вічні", сакральні, трансцендентні.

Як пише про суб'єкт етнічної культури відомий українській етнолог М. Т. Степико: "Етнос як надіндивідуальний соціокультурний суб'єкт родового буття існує в даному біогеоценозі в часовому масштабі в значному ряду генерацій людей" [4, 58]. Тим самим, суб'єктом виступає весь етнос, всі його представники. Але внесок цих суб'єктів у культурну "скарбничку" не однаковий. Безсуб'єктне розглядання культури є результатом абстрагування від конкретних суб'єктів, які цю культуру створили, зберігають і розвивають. Як справедливо відзначає українській вчений В. Тарасенко, через це ігнорується участь у цих процесах суб'єктивного чинника, оскільки соціальні зміни і трансформації представляються як "еволюційно-спонтанний безсуб'єктний процес, який все "робить" сам: руйнує, конструює, змінює, створює, переводить суспільство з одного історичного шляху на інший" [5, 25].

Культура, як відомо, виникла як процес виділення індивідуального "я" з колективного "ми". Розвиток цієї соціальної дихотомії привів не до розвалу людського суспільства, а до небувалого розквіту культури на планеті. "Будь-яка індивідуалізація суб'єкта культури приводить до росту його плідної активності, загального культурного надбання", – пише В. П. Тоїдіс у роботі "Етнонаціональний менталітет та етнічна самосвідомість" [6, 7].

По-перше, на ранніх стадіях, коли свідомість особистості ще не відділялася від родової, ім'я автора не збереглося, але це не означає що його не було. Наприклад, А. Моль підкреслює, що між культурою і соціальним середовищем є постійний зв'язок. Куль-

тура існує тільки завдяки творчим особистостям, які її розвивають. Саме у цьому виявляється соціодинаміка культури [7, 85].

Можна припустити, що різні представники етносу вносили різний внесок у формування етнічної культури: одні більш – як автори, творці, винахідники; інші менше – як споживачі, користувачі, носії. Але і на ранніх стадіях, і пізніше, сказання, міфи, так звані “народні пісні” (вони ставали такими), анекдоти, прислів’я мали авторів, але їхні імена були втрачені; виконавці настільки творчо інтерпретували оригінал при відтворенні, що він ставав для них своїм, особливо в часи усної культури. Наприклад, можна виконувати частушки або колядки завчені, а можна їх складати, при чому як індивідуально, так і колективно, прямо “на місці”, в “процесі”. Тому народна колективна творчість не тільки консервативна і традиційна, вона також може бути новаторською. І навпаки, з авторськими класичними текстами письмової культури поле інтерпретаційної індивідуальної творчості виконавців (суб’єктів-ретрансляторів) значно зменшується, проте і тут є індивідуальне розуміння та специфічне сприйняття суб’єкта-споживача культури, що ретранслює її надбання іншим суб’єктам: друзям, знайомим, дітям... Ще більше консервативною стає авторська культура через систему шкільної освіти, і тим самим те, що спочатку було революційним і новаторським, стає із часом традиційним й загальноприйнятим. Головну роль у цьому процесі відіграють суб’єкти ретранслятори етнонаціональної культури: педагоги, журналісти, артисти, музиканти-виконавці та ін.

По-друге, авторська, інноваційна культура підживлювалася і зростала на ґрунті “народної” етнічної культури, її символів, образів, цінностей. Всі суб’єкти-автори, в процесі соціалізації спочатку засвоювали культурну спадщину свого етносу.

Таким чином, необхідно розрізнити суб’єкта – носія культури (всі представники етносу, “етнофори”) і суб’єкта-автора, творця нових культурних цінностей, які стають здобутком етнічної та світової культури через процес ретрансляції та культурного споживання. Зрозуміло, що ці ролі можуть поєднуватися в одній особі, але можуть і розподілятися серед членів етнічної групи за ступенем вкладу, за ступенем творчості.

Індивідуальна творчість цінна і являє інтерес для етнічної та світової культури настільки, наскільки в ньому уміло поєднуються етнічно-специфічне із загальнолюдським.

Третій аспект дискусії про суб'єкт етнонаціональної культури ґрунтується на відомому висловлюванні “книга існує тільки коли її читають, а музичний твір – коли його виконують”. Продовжуючи цю думку, можна казати, що обряди та звичаї також існують тільки в культурних практиках повсякденності, а ціннісні установи, коли втілюються у моделях поведінки. Таким чином, індивідуальна творчість суб'єктів – авторів, розповсюджувалась завдяки професійній діяльності суб'єктів – ре-трансляторів етно-національної культури і ставала елементами колективної свідомості та колективної творчості (хоч у малому ступені співавторством) суб'єктів-носіїв і споживачів. Цю ж позицію можна знайти в інтерпретаційній концепції К. Гирця. Культура, за Гирцем, існує тільки в процесі її інтерпретації. А інтерпретувати культуру – значить бути її носієм. “Культура – це стратифікована ієрархія значимих структур; вона складається з дій, символів і знаків. Аналіз культури, зроблений антропологами, – це інтерпретація інтерпретації, вторинна інтерпретація світу, котра постійно описується та інтерпретується людьми, які її створюють” [8, 5]. Тобто носій та творець – одна і та ж особа.

Оскільки культура задає не тільки “матрицю”, програми життєдіяльності етносу, що відзначається всіма дослідниками цієї теми, але і сенс, орієнтири, цілі для розвитку етносу, то вона функціонує тільки через діалектику традиції та новаторства, індивідуального і колективного у всіх своїх структурних компонентах, сприяючи, тим самим, відтворенню етносу як суб'єкта історії.

Як зазначається у колективній монографії П.І. Гнатенка і М.П. Бузького, життя як таке оформляється в етносі через управлінсько-регулятивне відношення, яке опосередковує інформаційний обмін етнічного організму з середовищем. Тому в етносі виділяється, з одного боку, регулятивно-програмуючий початок (“суб'єкт”), з другого – сама життєдіяльність індивідів, організованих у межах етнічної спільноти. Програмуючий по-

чаток все більше набуває культурно-текстові, змістовні та символічні форми вираження, через які в етносі установлюється нормативність [9, 122].

На наш погляд, культура виступає ні суб'єктом, а засобом, якій регулює життєдіяльність етносу. Саме культура перетворює буття етносу з популяційного рівня (примордіальний, організменний стан) в спільноту (сверхорганізменний), формуючи та розвиваючи його самосвідомість та ідентичність, але не сама по собі, а через дії суб'єктів – представників етносу. Культура не є суб'єктом, а є продуктом колективної та індивідуальної творчості. А етнос, нація є колективний суб'єкт, які створюють, репродукують і зберігають її в нових умовах для нових поколінь, які з її допомогою стають суб'єктами в своєму цілепокладанні та життєдіяльності.

З проведеного аналізу можна зробити такі висновки. Зміст авторської концепції етнічності міститься у розмежуванні існування етносу як популяції (номінальної групи з відчуженою самосвідомістю) або як спільноти з розвинутою, зрілою самосвідомістю. І популяція, і спільнота мають етнічну культуру, яка також розвивається. Завдяки культурі етнос у своєму розвитку приходиться до саморефлексії (у міфах, філософії, релігії, наукових та художніх формах), що і формує самосвідомість етносу. Самосвідомість етносу розвивається також у міжетнічній взаємодії та міжкультурних контактах. Власне, становлення етнічної самосвідомості і виявляє становлення суб'єктних якостей етносу, які у подальшому закріплюються в життєдіяльності та культурі етнофоров. Складність наукової проблеми суб'єкта етнонаціональної культури пов'язана з вирішенням низки методологічних завдань.

По-перше, слід визначити рівні аналізу проблеми суб'єкта етнонаціональної культури та їх взаємозв'язок: соціетальний (етнос у цілому), груповий (окремі субетнічні або територіальні групи етносу, що розвиваються автономно) або індивідуальний.

По-друге, культура складна різноякісна система. Її елементи: міфологія, релігія, фольклор, повсякденна культура, наукова і художня творчість, моделі дії та стереотипи поведінки тощо мають різні суб'єктні характеристики і виявляють різні суб'єктні якості.

По-третє, питання про суб'єкт культури має історичний аспект. У різні історичні епохи пріоритет і вплив різних елементів культури та рівнів суб'єктності був різним.

Крім того, слід розрізняти суб'єкта – автора, суб'єкта – ре-транслятора та суб'єкта – носія етнонаціональної культури їх вплив в її розвиток не однакові.

Але, будь-яка колективна творчість є продукт творчої діяльності індивідуальних суб'єктів, їхніх інтеракцій та комунікацій.

Література:

1. Скрипник Г. Методологічні засади та проблеми розвитку сучасної української етнології // Етнологія. Фольклористика. – Одеса 26-29 серпня 1999. – Т. 1.

2. Чернова Л. Є. Поля сенсу та співзвучності понять “Етнічність” і “Національність” // Наукове пізнання: методологія та технологія. Одеса. – Вип. 2. – 2006 (18).

3. Попов Д. Соціокультурна рефлексія над смыслом людського життя // Життя етносу: соціокультурні нариси. Навчальний посібник. – К.: Лібидь. – 1997. – Нарис 1.

4. Степико М. Т. Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз). – К.: Товариство “Знання”, КОО, 1998.

5. Тарасенко В. І. Концептуальний дефіцит макроструктурних уявлень про суспільство у вітчизняній соціології // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства: Наукові доповіді і повідомлення II Всеукраїнської соціологічної конференції. – К., 2002.

6. Тоидис В. П. Этнонациональный менталитет и этническое самосознание // Этничность, культура, менталитет. Междисциплинарный сборник статей. – Карачаевск: Изд-во КЧГПУ, 2000.

7. Моль А. Социодинамика культуры. – М.: Издательство “Прогресс”, 1973.

8. Geertz Cl. Interpretation of Culture. – N.Y. – 1998.

9. Гнатенко П. И., Бузский М. П. Национальная психология и бытие общества. – Днепропетровск – ДНУ. – 2002.